

A Közigazgatási Eljárási Jogi Egyesület
Elektronikus Szakmai Folyóíráta

Közigazgatási Eljárási Jogi Közlemények

2024/I. szám

Keje

Közigazgatási Eljárási Jogi Közlemények

A Közigazgatási Eljárási Jogi Egyesület szakmai-tudományos folyóirata

IMPRESSZUM

Kiadó: Közigazgatási Eljárási Jogi Egyesület (székhelye: 1071 Budapest, Damjanich u 44. III/1.)

Kiadásért felelős: Prof. Dr. Boros Anita elnök

Szerkesztőbizottság elnöke: Prof. Dr. Boros Anita elnök

Főszerkesztő: Prof. Dr. Boros Anita elnök

Szerkesztő: Dr. Dúl János

Szerkesztőségi titkár: Dr. Zimányi Róbert G.

Olvasószerkesztő: Dr. Dúl János

Szerkesztőség címe: 1071 Budapest, Damjanich u 44. III/1.

Levelezési cím: keje@keje.hu

Weboldal: www.keje.hu

Borító: Shutterstock.com via PuzzlePix kép felhasználásával készült

Szerkesztőbizottsági tagok:

Prof. Dr. Boros Anita a szerkesztőbizottság elnöke

Dr. Józsa Fábán

Dr. Gyergyák Ferenc

Dr. habil. Fábán Adrián

Dr. Váczai Péter

Dr. Laza Margit

Prof. Dr. Balázs István külsős tudományos tag

ISSN 2677-1675

TARTALOMJEGYZÉK

Tudományos közlemények/ Tanulmányok	PROF. DR. FÁBIÁN ADRIÁN – DR. MÁTHÉ ZSOLT – DR. HORVÁTH DOMINIK Quo vadis fellebbezés? DR. STANKOVICS PETRA Hatásvizsgálati módszerek alkalmazhatósága a környezetvédelmi szakigazgatásban DR. TÖZSÉR DÁVID – SZÓLIK ESZTER A közigazgatási eljárások változása a válságok következtében DR. SZEKERES DIÁNA – DR. SIPOS-ONYESTYÁK NIKOLETTA A magyar sportigazgatás egyes aspektusainak történeti és szabályozási vetülete HEGYI ERZSÉBET A környezettudatos lovardai működés állami feltételrendszerének egyes aspektusai DR. VÉRTESY LÁSZLÓ A fenntarthatóság és a jog kutatásának módszertani lehetőségei PROF. DR. BOROS ANITA Az állam szerepe a fenntarthatósági kutatásokban – kutatómódszertani kitekintés DR. KOI GYULA Könyvészeti forrásmegjelölés és a hivatkozási rendszerek helye és szerepe a jogtudományi módszertanban. A fenntarthatóság és jog témakör kutatása kapcsán felmerült kérdések	4 13 24 33 46 57 76 95
--	--	---

Absztrakt

A fenntarthatóság és jog kutatása dinamikus módszertani megközelítéseket követel. Ez a tanulmány azt mutatja be, hogy a jogi elemzés és a társadalomtudományi módszerek kombinációja miként alapozhatja meg ennek a kutatási területnek az átfogó módszertani lehetőségét. A transzdiszciplináris megközelítés ösztönözi az innovációt és az együttműködést, elősegítve a jog fejlődését (is) a fenntarthatóság felé. A rendszerszemléletű gondolkodás egészében vizsgálja a világ összetettségét. A társadalomtudományi módszerek kvantitatív és kvalitatív megközelítésekkel mérik a fenntarthatósági célok hatékonyságát. Az interdiszciplináris megközelítések, mint az életciklus-gondolkodás, vizsgálják a termékek és a folyamatok környezeti, társadalmi és gazdasági hatásait. Az etikai alapelvek, mint az igazságosság és nemzedékek közötti egyenlőség, kulcsszerepet játszanak a fenntartható fejlődésre törekvő jogalkotásban. A jogtudományi doktrinális kutatás a jogforrások rendszerezett vizsgálatát jelenti, míg az összehasonlító jog a jogrendszer-összehasonlítás módszerével azonosítja a bevált gyakorlatokat és gyengeségeket. A kritikai jogelmélet, és azon belül a kritikai környezetjog, kritizálja a hagyományos jogi keretek fenntarthatatlansági problémáit és hatalmi egyensúlytalanságait. A fenntarthatósági szempontok integrálása a közigazgatási anyagi jogba és az eljárásokba növelheti a döntéshozatal hatékonyságát és átláthatóságát, valamint hosszú távon javíthatja a közösségi jólétet és környezeti állapotot.

Kulcsszavak

fenntarthatóság, jog, módszertan, kutatási módszerek, környezetjog

1. Bevezetés

A fenntarthatóság a jelen és a jövő nemzedékeinek környezeti, társadalmi és gazdasági jólétét foglalja magában, összetett kihívást jelent. A fenntarthatóság megvalósításának sürgősségét egyre több tudományos bizonyíték is alátámasztja. Az ENSZ Éghajlatváltozási Kormányközi Testülete (*Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC*) dokumentálta az éghajlatváltozás példátlan ütemét és annak potenciálisan katasztrofális következményeit.²⁰⁹ Hasonlóképpen, a bolygóhatárok (*planetary boundaries*) koncepciója rávilágít azokra a kritikus ökológiai küszöbértékekre, amelyeken túl az emberi tevékenység visszafordíthatatlan károkat okozhat.²¹⁰ Mivel a környezeti, társadalmi és gazdasági önszabályozás, mértékletesség sikertelen, ezért az állami beavatkozás, normatív szabályozás is szükséges. A jogi keretek fontos szerepet játszanak a fenntartható gyakorlatok előmozdításában, az emberi viselkedés

²⁰⁸ Tanszékvezető, habilitált egyetemi docens, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Agrár- és Élelmiszergazdasági Intézet, Közgazdasági és Természeti Erőforrások Tanszék; Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Lőrincz Lajos Közigazgatási Jogi Tanszék.

A tanulmány az OTKA 135 979. számú projekt (Fenntarthatóság és jog/Sustainability and Law) keretében, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az OTKA (NKFI-1) pályázati program finanszírozásában valósult meg. Vezető kutató/principal investigator: Dr. Koi Gyula PhD, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Közigazgatási Jogi Tanszék.

²⁰⁹ IPCC (2022): Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.

²¹⁰ ROCKSTRÖM, Johan et al.(2009): A safe operating space for humanity. *Nature*, Vol. 461. 472-475. <https://doi.org/10.1038/461472a>; The Paris Agreement; McLAUGHLIN, John F. (2018): Safe operating space for humanity at a regional scale. *Ecology and Society*, Vol. 23. No. 2. <https://doi.org/10.5751/ES-10171-230243>; BIERMANN, Frank – KIM, Rakhyn E. (2020): The boundaries of the planetary boundary framework: a critical appraisal of approaches to define a “safe operating space” for humanity. *Annual Review of Environment and Resources*, Vol. 45. 497-521. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-012320-080337>.

alakításában és a környezetromlás mérséklésében; de kialakításuk és végrehajtásuk megköveteli a jog és a fenntarthatóság közötti kölcsönhatás alapos megértését. Például a 2015-ös Párizsi Megállapodás, az éghajlatváltozásról szóló mérföldkőnek számító nemzetközi egyezmény, keretet teremtett az országok (175 aláíró) számára az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére.²¹¹ Átfogó célja, hogy a globális átlaghőmérséklet növekedését jóval 2 °C alatt tartsa az iparosodás előtti szinthez képest, és törekedjen arra, hogy a hőmérséklet-emelkedést 1,5 °C-kal korlátozza az iparosodás előtti szinthez képest. Az elmúlt években azonban a világ vezetői hangsúlyozták, hogy a globális felmelegedést 1,5 °C-ra kell korlátozni az évszázad végére.²¹² Ez a tanulmány a fenntarthatóság és jog kutatási terület során használható módszertani megközelítéseket és kutatási módszereket tárgyalja.

Az erős módszertani alapok szükségessége számos írásban nyilvánvaló. Például az Európai Unió kibocsátáskereskedelmi rendszer (*European Union's Emissions Trading System*, EU ETS) végrehajtásának elemzése is a holisztikus megközelítés fontosságát mutatják.²¹³ Ezek a tanulmányok a rendszergondolkodási keretben elemzik, hogy a piaci mechanizmusok hogyan hatnak egymásra a szabályozási politikákkal, kiemelve a kiigazítások szükségességét annak érdekében, hogy biztosítsák a rendszer hatékonyságát a kibocsátáscsökkentési célok elérésében. Másik jó példa erre a természet jogai (*Rights of Nature*) mozgalom körül folyó vita, amely az ökoszisztémák és a természetes entitások (*natural entities*) jogtulajdonosként, jogalanyokként való jogi elismerését szorgalmazza.²¹⁴ Ez a megközelítés kritikus kérdéseket vet fel a jogi keretekkel és azokkal az etikai alapelvekkel kapcsolatban, amelyek a környezeti igazságosság elérésében vezérelhetik őket. Az ilyen és hasonló esetekben alkalmazott módszertanok és kutatási módszerek megismerésével értékes betekintést nyerhetünk abba, hogy a jog hogyan lehet a fenntartható fejlődés előmozdításának hatékony eszköze.

A közigazgatási anyagi jog (vonatkozó szakigazgatások) és a közigazgatási eljárásjog terén a fenntarthatóság és jog kutatási módszereinek erősebb kapcsolása számos előnnyel járhat.

Az empirikus módszerek lehetővé teszik a közigazgatási gyakorlatok hatékonyságának és eredményességének mérését, a kvalitatív módszerek mélyebb betekintést nyújtanak a közigazgatási eljárások során felmerülő kihívásokba és lehetőségekbe. A jog gazdasági elemzése segíthet megérteni, hogyan lehet a közigazgatási döntéshozatalt úgy alakítani, hogy az gazdaságilag is fenntartható legyen. A közösségi döntések elmélete és a játékelmélet alkalmazása pedig hozzájárulhat a különböző érdekcsoportok közötti konfliktusok és együttműködési lehetőségek feltárásához. A fenntarthatóság jogi kérdéseinek integrálása a közigazgatási eljárásjogba tehát több szinten is hasznosulhat. Egyrészt segíti a fenntarthatósági célok beépítését a közigazgatási döntéshozatalba és jogalkalmazásba, másrészt hozzájárul a közigazgatás hatékonyságának és átláthatóságának növeléséhez. Emellett a fenntarthatóság szempontjainak figyelembe vétele hosszú távon javíthatja a közösségi jólétet és a környezeti állapotot.

²¹¹ 2016. évi L. törvény az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Feleknek 21. Konferenciáján elfogadott Párizsi Megállapodás kihirdetéséről.

²¹² <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement> A letöltés dátuma: 2024.06.30.

²¹³ BAYER, Patrick – Michaël AKLIN (2020): The European Union emissions trading system reduced CO₂ emissions despite low prices. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 117. No. 16. 8804-8812. <https://doi.org/10.1073/pnas.1918128117>; DECHEZLEPRÊTRE, Antoine – NACHTIGALL, Daniel – VENMANS, Frank (2023): The joint impact of the European Union emissions trading system on carbon emissions and economic performance. *Journal of Environmental Economics and Management*, Vol. 118 (2023): 102758. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2022.102758>

²¹⁴ KAUFFMAN, Craig M. – MARTIN, Pamela L. (2021): *The politics of rights of nature: Strategies for building a more sustainable future*. MIT Press; BOYD, David R. (2017): *The rights of nature: A legal revolution that could save the world*. ECW Press; BOYD, David R. (2018): Recognizing the rights of nature: lofty rhetoric or legal revolution? *Natural Resources & Environment*, Vol. 32 No. 4. 13-17. <https://www.jstor.org/stable/26418846>; NASH, Roderick Frazier (1989): *The rights of nature: a history of environmental ethics*. Univ of Wisconsin Press.

2. Módszertan és módszerek

A kutatás szervezett, szisztematikus és egyben etikus folyamat is, amelynek célja gyakorlati problémák megoldása és az ismeretek bővítése egy adott területen belül. A tudományos kutatás létfontosságú az emberi fenntartható fejlődés előmozdításához különböző területeken, például az orvostudomány, a technológia és a társadalomtudományok területén, javítva az életminőséget világszerte. A kutatás céljai közé tartozik a meglévő ismeretek felülvizsgálata, az aktuális kérdések vizsgálata, a problémák megoldása, a tágabb értelemben vett kérdések feltárása, új rendszerek vagy eljárások kifejlesztése, új jelenségek magyarázata és új ismeretek megszerzése. A tudományos ismeretek egyik legfontosabb jellemzője az ellenőrizhetőség, amelyet a módszertani pontosság (*methodological rigor*) biztosít – ez magában foglalja a precíz tervezést, adatgyűjtést, elemzést és jelentéstételt. Ez ugyanis elengedhetetlen a kutatási eredmények hitelességéhez és reprodukálhatóságához, ami megbízhatóvá és alkalmazhatóvá teszi azokat olyan gyakorlati forgatókönyvekben, mint a terápiás beavatkozások, a közpolitika vagy a technológiai innovációk.

1. sz. táblázat: Módszertan és módszer

Funkció	Módszertan	Módszer
Meghatározás	A módszertan célja az alkalmazott módszerek megfelelőségének meghatározása a megoldás érdekében. - Széles keret vagy átfogó megközelítés. - A vizsgálat összes módszerének és eljárásának elemzése. - A kutatási megközelítés stratégiája.	A módszerek célja a kutatási probléma megoldása. - Egy módszertanon belül használt konkrét eszköz vagy technika. - Eszközök, amelyeket egy kutatási technika kiválasztásához használnak. - A kutatás elvégzése.
Kérdés/válasz	A kutatási módszertan arra keresi a választ: hogyan végezte a kutatást a kutató.	A kutatási módszer arra keresi a választ: mit használt a kutató a kutatás elvégzéséhez.
Az absztrakció szintje	Elvontabb, a filozófiai megközelítést körvonalazva	Konkrétabb, konkrét lépések felvázolása
Terület	Általánosabb, az átfogó kutatási terv felvázolása	Konkrétábban, az adatgyűjtés egy bizonyos módjára összpontosítva
Fókusz	- Irányadó elvek - Elméleti alapok - Módszerek kiválasztása	- Adatgyűjtési és elemzési technikák
Idő	A módszertanokat a kutatási folyamat kezdeti szakaszában alkalmazzák.	A módszereket a kutatás későbbi szakaszában alkalmazzák.
Rugalmasság	Rugalmasabb, különböző kutatási kérdésekhez illeszthető.	Kevésbé rugalmas, egy adott típusú adatgyűjtéshez igazodik.
Tartalom	A kutatási módszertan magába foglalja a különböző kutatási technikák elsajátítását, valamint tudás megszerzését tesztek,	A kutatási módszerek közé tartozik a kísérletek, tesztek, felmérések és hasonlók elvégzése a kutatási módszertanon keresztül

	kísérletek, felmérések és kritikai elemzések elvégzéséhez.	elsajátított ismeretek és készségek felhasználásával.
Példa a Fenntarthatóság és Jog témakörben	Rendszergondolkodás (módszertan), amely a környezetvédelem jogi kereteivel kapcsolatos kutatást irányítja.	A meglévő környezetvédelmi törvények elemzésére használt doktrinális kutatás (módszer).

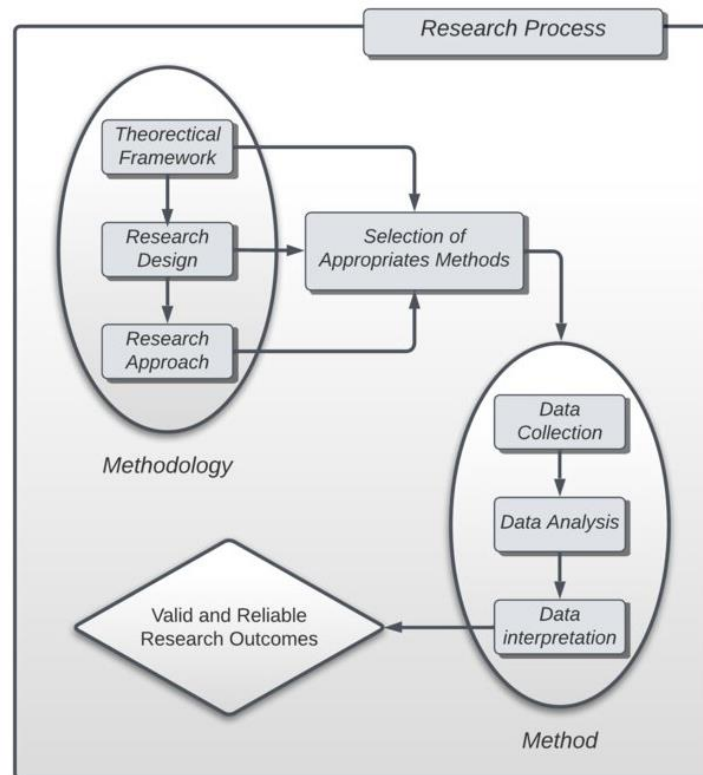
Forrás: a szerző saját szerkesztése.

Mind a módszer, mind a módszertan elengedhetetlen a kutatáshoz. A kutatás megkezdése előtt választjuk ki a módszertant, amely meghatározza annak stratégiáját és a kutatás végrehajtásának módszereit. A módszereket a tényleges kutatás során alkalmazzuk. A módszertan és a módszerek megkülönböztetése kulcsfontosságú a koherens és hatásos kutatás megtervezéséhez. A módszertan az átfogó kutatási stratégiát adja meg, míg a módszerek az adatgyűjtés és -elemzés gyakorlati lépéseit foglalják magukban.

A módszertan az az általános kutatási stratégia, amely felvázolja a kutatási projekt megvalósításának módját, míg a módszerek azonosítják az adatgyűjtés eszközeit vagy módjait.²¹⁵ Tehát a módszertan hatással bír arra, hogy egy kutatási tevékenység során mely módszer(ek)e)t választják ki a meggyőző adatok és eredmények előállításához, biztosítva, hogy azok összhangban legyenek a kutatási célokkal és az elméleti alapokkal. A kutatási módszertan a kutatási megközelítést vezérlő elméleti keretre és elvekre utal, amelyeket a kutató meggyőződése, elméletei és értékei befolyásolnak. A kutatási módszerek viszont az adatgyűjtéshez és elemzéshez használt konkrét technikákat és eljárásokat jelentik. Egy módszertan több módszert is alkalmazhat a kutatási hipotézis alátámasztására vagy elutasítására. Például egy rendszerszemléletű módszertan alkalmazhat olyan módszereket, mint az esettanulmányok, felmérések és életciklus-értékelések az adatok összegyűjtésére és a jogi keret fenntarthatóság előmozdítása terén mutatott hatékonyságának elemzésére.

²¹⁵ „...methodology is defined as the research strategy that outlines the way one goes about undertaking a research project, whereas methods identify means or modes of data collection.” HOWELL, Kerry E. (2013): *An Introduction to the Philosophy of Methodology*. Sage Publications Ltd. Preface ix.

1. sz. ábra: Kutatás, módszertan, módszerek

Forrás: de AGUIAR, Gustavo Jorge Martins (2024): *Distinguishing between Method and Methodology in Academic Research*. Pre-print. Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/373826835_Distinguishing_between_Method_and_Methodology_in_Academic_Research (A letöltés dátuma: 2024. 06. 30.)

A korreláció és a kauzalitás közötti különbség fontos szerepet játszik az adatelemzésben és a tudományos kutatásban, különösen a fenntarthatóság, a jog, a környezetvédelem és a környezetszennyezés területén.²¹⁶

A korreláció (*correlation*) két változó közötti kapcsolatot vagy együttjárást jelenti. Ez azt mutatja meg, hogy amikor az egyik változó értéke változik, a másik változó értéke is hajlamos változni. Például, ha egy vizsgálat kimutatja, hogy a légszennyezés mértéke és a légzőszervi betegségek gyakorisága között pozitív korreláció van, akkor ez azt jelenti, hogy amikor a légszennyezés növekszik, a légzőszervi betegségek száma is növekszik. Azonban ez a kapcsolat nem jelenti feltétlenül azt, hogy a légszennyezés közvetlenül okozza a légzőszervi betegségeket, mert más tényezők, például a dohányzás vagy az egészségügyi ellátás minősége is befolyásolhatja ezt a kapcsolatot. A korreláció tehát azt mutatja meg, hogy két (vagy több) változó együtt mozog, de nem mond semmit arról, hogy az egyik okozza-e a másikat.

Ezzel szemben a kauzalitás, okság, oksági, okozati összefüggés, (*causation, causality*) azt jelenti, hogy az egyik változó közvetlenül okozza a másik változó megváltozását. Például, ha egy kutatás kimutatja, hogy a szigorúbb környezetvédelmi szabályozások bevezetése csökkenti a vízszennyezés szintjét, akkor itt kauzális kapcsolat van, mert a szabályozások hatása közvetlenül a vízszennyezés csökkenéséhez vezet.²¹⁷ A kauzális kapcsolat bizonyítása

²¹⁶ KARIMLI, Turan – MIRZALIYEV, Nihal – GULIYEV Hasraddin (2024): The globalization and ecological footprint in European Countries: Correlation or Causation? *Research in Globalization*, 2024: 100208. <https://doi.org/10.1016/j.resglo.2024.100208>

²¹⁷ CUCURACHI, Stefano – SUH, Sangwon (2017): Cause-effect analysis for sustainable development policy. *Environmental Reviews*, Vol. 25. No. 3. 358-379. <https://doi.org/10.1139/er-2016-0109>

szigorúbb, precízebb kutatási módszereket igényel, mint például kísérletek vagy hosszú távú megfigyelések, hogy kizárják a véletlenszerűséget és más tényezők hatását.

A fenntarthatóság és a jog esetében – annak inter- vagy transzdiszciplináris jellege miatt – alapvetően három kiemelkedő módszertani keretet lehet azonosítani, konkrét példákkal és esettanulmányokkal együtt: (i) rendszerszemléletű gondolkodás; (ii) igazságosságon alapuló megközelítések; és (iii) a jogtudomány klasszikus kritikai és hermeneutikai szemlélete, valamint a kritikai jogelméleteken (*critical legal studies*, CLS) belül olyan terület, mint a kritikai környezetjog (*critical environmental law*). Ezek a keretek nem zárják ki egymást, és kombinálhatók a jog és a fenntarthatóság összetett kapcsolatának árnyaltabb megértése érdekében.

3. Rendszerszemléletű gondolkodás

A rendszerszemléletű gondolkodás vagy rendszergondolkodás (*systems thinking*) a világ összetettségét kívánja megérteni, amely a dolgokat egészként és kapcsolataikban vizsgálja, ahelyett, hogy részekre bontaná őket. Ezt a megközelítést alkalmazzák komplex helyzetekben hatékony cselekvési módok kidolgozására és rendszerszintű változások elérésére.²¹⁸ Így – jelesen – a jogtudományi, környezettudományi, közgazdasági és társadalomtudományi ismereteket, rendszereket összekapcsoltnak tekintjük, hangsúlyozva a holisztikus vagy integrált (környezeti, társadalmi, jogi, gazdasági és technológiai) megoldások szükségességét, amelyek figyelembe veszik a kedvező, ugyanakkor a nem kívánt következményeket, externáliákat is.²¹⁹

Bilaterális szinten az 1972-ben, Kanada és az Egyesült Államok között létrejött (2012-ben ismét felülvizsgált), a Nagy Tavak Vízminőségi Megállapodása (*Great Lakes Water Quality Agreement*)²²⁰ elnevezésű nemzetközi szerződés rendszerszemléletű megközelítést alkalmaz a Nagy Tavak medencéjének vízszennyezési kihívásainak kezelésére.²²¹ Felismeri a vízminőség és az olyan tényezők közötti összefüggést, mint az ipari gyakorlatok, a mezőgazdasági vízfolyás, túlfolyások és az invazív fajok, amelyek kezeléséhez átfogó jogi keretre van szükség. Ugyancsak a holisztikus szemléletet alkalmazza számos kutatás, amely azt elemzi, hogy a bioüzemanyagokat népszerűsítő politikák hogyan vezethetnek erdőirtáshoz és a földhasználat megváltoztatásához, rávilágítva a rendszerszemléletű megközelítés szükségességére a jogi tervezésben annak biztosítása érdekében, hogy a fenntarthatósági célok is érvényesüljenek.²²²

²¹⁸ MIDGLEY, Gerald ed. (2003): *Systems thinking*. London, Sage; CABRERA, Derek – COLOSI, Laura – LOBDELL, Claire (2008): *Systems thinking. Evaluation and program planning*, Vol. 31. No. 3. 299-310. <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2007.12.001>; ANDERSON, Virginia – JOHNSON, Lauren (1997): *Systems Thinking Basics: From Concepts to Causal Loops*. Waltham, Pegasus Comm. Inc.

²¹⁹ GOODCHILD, Melanie (2021): Relational systems thinking: That's how change is going to come, from our earth mother. *Journal of Awareness-Based Systems Change*, Vol. 1. No. 1 75-103. <https://doi.org/10.47061/jabsc.v1i1.577>; MCALISTER, Martha M. et al. (2022): Systems thinking for effective interventions in global environmental health. *Environmental Science & Technology*, Vol. 56. No. 2. 732-738. <https://doi.org/10.1021/acs.est.1c04110>

²²⁰ Agreement Between Canada and the United States of America on Great Lakes Water Quality, 1978 (<https://www.ijc.org/en/who/mission/glwqa>; a letöltés dátuma: 2024.06.30.)

²²¹ A Nagy Tavak vizei a Felső-, a Huron-, a Michigan-, az Erie- és az Ontario-tó, valamint a St. Marys, St. Clair és a St. Clair-tó, a Detroit, a Niagara és a St. Lawrence-tó összekötő folyórendszerei.

²²² EBADIAN, Mahmood et al. (2020): Biofuels policies that have encouraged their production and use: An international perspective. *Energy Policy*, Vol. 147. 111906. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2020.111906>; WANG, Minglu et al. (2021): Unintended consequences of agricultural participation in voluntary carbon markets: their nature and avoidance. *Complexity*, Vol. 2021. 9518135. <https://doi.org/10.1155/2021/9518135>; OKULLO, Samuel J. – REYNÈS, Frédéric – HOFKES, Marjan W. (2021): (Bio-)Fuel mandating and the green paradox. *Energy Economics*, Vol. 95. 105014. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2020.105014>; JAEGER, William K. – EGELKRAUT, Thorsten M. (2011): Biofuel economics in a setting of multiple objectives and unintended consequences.

Globális dimenzióban az ENSZ tagállamai 2000-ben elfogadták a Millenniumi Fejlesztési Célokat (*Millennium Development Goals*) a fejlődő országok társadalmi problémáinak megoldására. Ezt váltotta fel 2015-ben az Agenda 2030, amely a környezeti és társadalmi problémák globalizálódását is figyelembe veszi, és mind a fejlődő, mind a fejlett országok szempontjait tartalmazza. Az Agenda 2030 17 fenntartható fejlődési céljához (*Sustainable Development Goals*) 169 alcél és 231 indikátor tartozik, amelyek az országok előrehaladását mérik.²²³ Az Agenda 2030 nem kötelezően alkalmazandó, így az országok saját mérőszámokkal is mérhetik a célok teljesülését. Az SDG-indikátorok főként a fejlődő országokra fókuszálnak, de a fejlett országoknak is előrelépést kell tenniük a fenntartható fejlődés érdekében.

Az Európai Unió 1991-ben fogadta el a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezéssel szembeni védelméről szóló irányelvet, amely a környezetvédelmet a gazdálkodók gazdasági szempontjaival kombinálja.²²⁴ Szabályozzák a vízminőséget és a mezőgazdasági gyakorlatokat, hogy megakadályozzák a szennyezést, miközben biztosítják a mezőgazdasági termelékenységét. Szintén az EU-ban a 2018-as II. Megújuló Energia Irányelv (*Renewable Energy Directive, RED II*)²²⁵ értelmében 2030-ra a végső energiának legalább 32 %-át megújuló forrásból állította elő. A közlekedési szektor célja, hogy legalább 14 %-os hozzájárulást érjen el megújuló energiaforrásokból a közúti és a vasúti ágazatban, legalább 3,5 %-os részesedéssel a fejlett bioüzemanyagok esetében. Az irányelv 2023-as tervezett módosításai, amelyeket a RED III keretében javasoltak,²²⁶ azt célozzák, hogy 2030-ra 42,5 %-ra növeljék a blokk teljes megújuló energia részesedését, és 29 %-ra a szállítási részesedést. A közlekedésre vonatkozó célkitűzések teljesítése érdekében az EU-tagállamok felgyorsítják szakpolitikai erőfeszítéseiket a megújuló üzemanyagok keverésére vonatkozó mandátumokkal (*renewable fuel blending mandates*) a közúti közlekedésben a bioüzemanyag-felhasználás fokozása érdekében.

3.1. Társadalomtudományi módszerek

Renewable and Sustainable Energy Reviews, Vol. 15. No. 9. 4320-4333.
<https://doi.org/10.1016/j.rser.2011.07.118>

²²³ ENSZ, SDG Indicators: <https://unstats.un.org/sdgs/metadata/>; <https://unstats.un.org/sdgs/iaeg-sdgs/2025-comprehensive-review> (A letöltés dátuma: 2024.06.30.). Lásd például 11. Fenntartható városok és közösségek: A közüzemi szennyvízgyűjtő hálózatba bekapcsolt lakások száma, A közüzemi vezetékes ivóvízzel ellátott lakások száma, A lakosság jogrendszerbe vetett bizalma, A megújuló energia részaránya a bruttó végső energiafelhasználásban, A nonprofit szervezetek bevételeinek nagysága, A nonprofit szervezetek foglalkoztatottjainak száma, A nonprofit szervezetek száma, A városi lakosság kitettsége a levegő szilárdanyag-szennyezettségének (PM10, PM2,5), Az új építésű, közelnulla energetikai besorolású épületek száma és alapterülete, Élelmiszer-hulladék, Emberekbe vetett bizalom, Kezelt hulladék, Körforgásos anyagfelhasználási arány, Közlekedési balesetek áldozatai, Közüzemi víztermelés, Lakhatási költségek, Regisztrált, személy elleni és vagyon elleni bűncselekmények természetes személy sértettjeinek, illetve sértetté válásainak száma, Települési hulladék újrahasználatra előkészítése és újrafeldolgozása az összes települési hulladék arányában, Települési szennyvíztisztítás, Zöldterület (<https://ksh.hu/s/kiadvanyok/fenntarthato-fejlodes-indikatorai-2022/sdg>, a letöltés dátuma: 2024.06.30.)

²²⁴ A Tanács irányelve (1991. december 12.) a vizek mezőgazdasági eredetű nitrátszennyezéssel szembeni védelméről.

²²⁵ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/2001 irányelve (2018. december 11.) a megújuló energiaforrásokból előállított energia használatának előmozdításáról.

²²⁶ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2023/2413 irányelve (2023. október 18.) az (EU) 2018/2001 irányelvnek, az (EU) 2018/1999 rendeletnek és a 98/70/EK irányelvnek a megújuló energiaforrásokból előállított energia előmozdítása tekintetében történő módosításáról, valamint az (EU) 2015/652 tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről.

A rendszerszemléletű gondolkodás számos társadalomtudományi módszert alkalmazhat.²²⁷ A kvantitatív módszerek számszerű adatokat gyűjtenek és elemeznek. Ez magába foglalhatja a kérdőívek, felmérések, statisztikai adatbázisok és kísérletek használatát. A kvantitatív módszerek előnye, hogy nagy mennyiségű adatot lehet gyűjteni és elemezni, ami lehetővé teszi a statisztikai következtetések levonását. Ezenkívül a kvantitatív adatokat gyakran összehasonlíthatjuk más kutatások adataival. A kvalitatív módszerek nem számszerű adatokat gyűjtenek és elemeznek. Ez magába foglalhatja az interjúk, fókuszcsoportok, megfigyelések és dokumentumelemzések használatát. A kvalitatív módszerek előnye, hogy mély betekintést nyújthatnak a társadalmi jelenségekbe az emberek tapasztalatainak és nézőpontjainak megértése révén. Ezenkívül a kvalitatív kutatások gyakran rugalmasabbak, mint a kvantitatív kutatások, és a kutatás során új kérdések felmerülésére reagálhatnak. Sok kutatásban a kvantitatív és kvalitatív módszereket kombinálják, hogy a kutatók mindkét módszer előnyeit kihasználhassák. Ez lehetővé teszi, hogy a kvantitatív adatok átfogó képet nyújtsanak, míg a kvalitatív adatok mélyebb megértést biztosítsanak.²²⁸ Például egy kutatás először felmérést végezhet, hogy statisztikai adatokat gyűjtsön a lakosság környezettudatos szokásairól, majd ezt követően interjúkat készíthet, hogy mélyebben megértse a felmérés eredményeit és az emberek motivációit. A statisztikai módszerek többféleképpen is kiegészíthetik a jogi kutatásokat is.²²⁹

A statisztika adatforrásai elsődleges, primer (statisztikai célra gyűjtött saját adatok) és másodlagos, szekunder adat(forrás)okra (minden egyéb adat) oszthatók. A statisztikai hivatalok adatgyűjtései primer adatok (lásd népszámlálás stb.). Az EU, OECD, IMF, World Bank és a nemzeti statisztikai hivatalok különféle környezeti mutatókkal kapcsolatos adatokat szolgáltatnak. Brackstone szerint a másodlagos (vagy adminisztratív) adatoknak a statisztikai hasznosítás szempontjából négy megkülönböztető jellemzője van: (i) statisztikai célra adatokat szolgáltató szervezet nem azonos azzal az egységgel, amire az adatok vonatkoznak (ellentétben a legtöbb statisztikai felméréssel); (ii) az adatokat eredetileg jól meghatározott, nem statisztikai célra gyűjtötték; (iii) célja a célcsoport teljes lefedettsége; (iv) az adatgyűjtés és a feldolgozás módszerét a statisztikai hasznosítás ellenére továbbra is a szervezet határozza meg.²³⁰ Az Európai Környezetvédelmi Ügynökség (EEA) jelentéseket, adatokat és térképeket kínál az európai környezet állapotáról.²³¹

Az esettanulmányok a konkrét környezeti, gazdasági folyamatok, jogi esetek, irányelvek vagy programok alapos vizsgálatát foglalja magában, hogy megértsük, mennyire hatékonyak a fenntarthatósági célok előmozdításában. Így elemezhetjük egy nemzeti zöld program végrehajtását. Egy esettanulmány az érdekelt felekkel, köztük politikai döntéshozókkal és környezetvédelmi civil szervezetekkel folytatott interjúkat foglalhat magában, hogy felmérjék a program hatását a zöldépítési gyakorlatokra. Ostrom, illetve Sjoberg et al. könyve esettanulmányi megközelítést alkalmaz a közösségi alapú természeti erőforrás-gazdálkodási kezdeményezések hatékonyságának vizsgálatára egy adott régióban. Elemzik azokat a tényezőket, amelyek hozzájárulnak a kezdeményezések sikeréhez vagy

²²⁷ EDMONDS, W. Alex – KENNEDY Thomas D. (2016): *An applied guide to research designs: Quantitative, qualitative, and mixed methods*. Sage Publications.

²²⁸ GILAD, Sharon (2021): Mixing qualitative and quantitative methods in pursuit of richer answers to real-world questions. *Public Performance & Management Review*, Vol. 44. No. 5. 1075-1099. <https://doi.org/10.1080/15309576.2019.1694546>; TAYLOR, George R. (2005): *Integrating quantitative and qualitative methods in research*. University Press of America.

²²⁹ Lásd a következő fejezeteket: NÉMETH Renáta (2020): A statisztikai megközelítés; SIMON Dávid (2020): Leíró statisztikai alapok; BARNA Ildikó (2020): Statisztikai elemzések (2020), In JAKAB András – Sebők Miklós (szerk.): *Empirikus jogi kutatások. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek*. Budapest, Osiris – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont. 77-91; 301-324; 325-346.

²³⁰ BRACKSTONE, George J. (1987): Issues in the use of administrative records for statistical purposes. *Survey Methodology*, Vol. 13. No. 1. 29-43. Elérhető: <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/12-001-x/1987001/article/14467-eng.pdf> (A letöltés dátuma: 2024. 06. 30.)

²³¹ <https://www.eea.europa.eu/en>

kudarcahoz, és a fenntartható erőforrás-gazdálkodás előmozdítását célzó stratégiákat ismerteti.²³²

A felmérések és interjúk kvantitatív és kvalitatív adatokat gyűjtenek az érdekelt felektől, beleértve az ipart, a döntéshozókat és a közösségeket, hogy megértsék a fenntarthatóság jogi kereteivel kapcsolatos nézőpontjaikat. Felmérés lehet egy adott ágazat, régió vállalkozásai, vagy ország, országcsoport, társadalmi csoportok között, hogy megértsük, mennyire ismerik a környezetvédelmi előírásokat és mennyire tartják be őket. Ezek az adatok megalapozhatják a célzott szabályozási beavatkozások kidolgozását. Számos kutatás politikai döntéshozókkal és közösségi vezetőkkel készített interjúkat alkalmaz, hogy feltárja a környezeti döntéshozatalban való részvételen alapuló megközelítések alkalmazásának kihívásait és lehetőségeit.²³³

3.2. Interdiszciplináris módszerek

Az interdiszciplináris módszerek közé tartozik az életciklus-gondolkodásmód (*Life Cycle Thinking*, LCT), ami egy átfogó megközelítés, értékeli egy termék, szolgáltatás vagy folyamat környezeti, társadalmi és gazdasági hatásait az egész életciklusa során. Ez a bölcsőtől a sírig (*Cradle-to-Grave*) tartó perspektíva segít megérteni a lehetséges hatások teljes skáláját és fenntarthatóbb döntéseket hozni. Az LCT három kulcsfontosságú eleme hozzájárul az életciklus-fenntarthatósági értékeléshez (*Life Cycle Sustainability Assessment*, LCSA).²³⁴ Az életciklus-értékelés (*Life-Cycle Assessment*, LCA) a termékek, szolgáltatások vagy projektek környezeti hatásait értékeli a teljes életciklusuk során, tájékoztatva az erőforrás-felhasználással és a szennyezéssel kapcsolatos jogi szabályozásokat. Ez a termék életciklusának környezeti aspektusaira összpontosít, és elemzi az erőforrás-felhasználást, az energiaszolgáltatást, a levegőbe, vízbe és talajba jutó kibocsátást, valamint a lehetséges környezeti hatásokat a nyersanyag-kitermeléstől a hulladékkezelésig terjedő szakaszokban. LCA-elemzés végezhető a különböző típusú csomagolóanyagok környezeti hatásainak felmérésére. Ezek az adatok megalapozhatják a fenntarthatóbb csomagolási lehetőségek használatát elősegítő jogszabályokat. Az LCA-t használható továbbá a bioműanyagok és a hagyományos műanyagok környezeti lábnyomának összehasonlítására, az eredmények pedig tájékoztatják a döntéshozókat a bioműanyag mint fenntartható alternatíva népszerűsítésének lehetséges előnyeiről és korlátairól. Az életciklus-költségvetés (*Life Cycle Costing*, LCC) értékeli a termék életciklusával járó gazdasági költségeket. Ide tartozik a nyersanyagok, a gyártás, a szállítás, a használat, a karbantartás és a hulladékkezelés költsége is. Az LCC segít azonosítani a költségmegtakarítási lehetőségeket és felmérni a különböző lehetőségek pénzügyi

²³² OSTROM, Elinor (1990): *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press; SJOBERG, Gideon – ORUM, Anthony M. – FEAGIN, Joe R. (2020): *A case for the case study*. The University of North Carolina Press.

²³³ WU, Lihua et al. (2020): Improvement of regional environmental quality: Government environmental governance and public participation. *Science of the Total Environment*, Vol. 717. 137265. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.137265>; STEELE, Jenny (2001): Participation and deliberation in environmental law: exploring a problem-solving approach. *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 21. No. 3. 415-442. <https://doi.org/10.1093/ojls/21.3.415>

²³⁴ LARSEN, Vibeke Grupe et al. (2022): What are the challenges in assessing circular economy for the built environment? A literature review on integrating LCA, LCC and S-LCA in life cycle sustainability assessment, LCSA. *Journal of Building Engineering*, Vol. 50. 104203. <https://doi.org/10.1016/j.jobee.2022.104203>; BALASBANEH, Ali Tighnavard – MARSONO, Abdul Kadir Bin (2020): Applying multi-criteria decision-making on alternatives for earth-retaining walls: LCA, LCC, and S-LCA. *The International Journal of Life Cycle Assessment*, Vol. 25. 2140-2153. <https://doi.org/10.1007/s11367-020-01825-6>; TONIOLO, Sara et al. (2020): Life cycle thinking tools: Life cycle assessment, life cycle costing and social life cycle assessment. *Life Cycle Sustainability Assessment for Decision-Making. Methodologies and Case Studies*. Elsevier. 39-56. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-818355-7.00003-8>

megvalósíthatóságát.²³⁵ A társadalmi életciklus-értékelés (*Social Life Cycle Assessment*, S-LCA) vizsgálja a termék életciklusának társadalmi és társadalmi hatásait. Ez magában foglalja a munkakörülmények, a munkavállalói jogok, a közösségi hatások és a lehetséges társadalmi kockázatok felmérését a teljes ellátási láncban. Ezt a három komponenst ezután integrálják az LCSA-ba, hogy holisztikus képet adjanak a fenntarthatóságról.²³⁶ Az LCSA lehetővé teszi:

- a három pillér kiegyensúlyozását: egyszerre veszi figyelembe a környezeti, a társadalmi és a gazdasági tényezőket, kiemelve az ezen aspektusok közötti lehetséges kompromisszumokat;
- a tájékozottabb döntéshozatalt: átfogó képet adva a hatásokról, az LCSA segíti a vállalkozásokat és a döntéshozókat abban, hogy megalapozottabb döntéseket hozzanak, amelyek a fenntarthatóságot a teljes életciklusban előmozdítják; valamint
- a továbbfejlesztett terméktervezést: a különböző szakaszok fenntarthatósági következményeinek megértése öko-barátibb és társadalmilag felelősségteljesebb termékek tervezéséhez vezethet.

A költség-haszon elemzés (*Cost-Benefit Analysis*, CBA) a fenntarthatóság érdekében javasolt jogi beavatkozások gazdasági költségeit és hasznait értékeli, segítve a döntéshozókat a különböző lehetőségek mérlegelésében. CBA-t lehet végezni például a szén-dioxid-adó bevezetésének költségeinek és előnyeinek felmérésére. Ez az elemzés az adóból származó potenciális bevételt, valamint a vállalkozásokra és a fogyasztókra gyakorolt hatást vizsgálhatja. Szintén alkalmazható a CBA a megújuló energia infrastruktúrába történő befektetés gazdasági megvalósíthatóságának értékelésére, így az alacsony CO₂-kibocsátású gazdaságra való átállás hosszú távú gazdasági előnyeit lehet felmérni.

A szakirodalom kutatása, a szakirodalom elemzése, a tudományos folyóiratok, könyvek és más publikációk átfogó áttekintése a fenntarthatósággal és a joggal kapcsolatos témákban elengedhetetlen a tudásbázis megalapozásához és a kutatási terület hiányosságainak feltárásához. Segít megérteni a fenntarthatósággal és a joggal kapcsolatos kulcsfogalmakat, elméleteket és keretrendszereket, továbbá a legújabb fejleményeket és trendeket, azonosítja a múltbéli és jelenlegi vitákat és kihívásokat, új perspektívákat, betekintést nyújtva a témába. A Google Scholar és a Web of Science (WoS) adatbázis értékes forrás a fenntarthatósággal és a joggal kapcsolatos tudományos cikkek bibliográfiai információinak megtalálásához. A WoS lehetővé teszi a szerzők és témák közötti idézési kapcsolatok elemzését, azonosítva a kutatási terület legbefolyásosabb tudósait és témáit. Itt a következők emelhetők ki:

- Journal of Environmental Law: az európai környezetvédelmi jogra és politikára összpontosító vezető tudományos folyóirat (<https://academic.oup.com/jel/pages/About>)
- Review of European Community and International Environmental Law (RECIEL): egy másik kiemelkedő, a környezetvédelmi jognak szentelt folyóirat, amely az EU-ra összpontosít (<https://journals.scholarsportal.info/browse/09628797>)
- Think tank-ek és civil szervezetek jelentései: az olyan szervezetek, mint az Európai Környezetvédelmi Iroda (EEB) vagy az Európai Környezetpolitikai

²³⁵ BOROS Anita – TORMA András (2022): Az építési-bontási hulladék újrahasznosításának lehetséges fejlesztési irányai, In BOROS Anita – TORMA András (szerk.): *Innovatív újrahasznosítás a zöld építésgazdaság területén*. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft. 419.

²³⁶ SHRIVASTAVA, Shilpi – UNNIKRISHNAN, Seema (2021): Life Cycle Sustainability Assessment: Methodology and Framework, In MUTHU, Subramanian Senthilkannan (ed.): *Life Cycle Sustainability Assessment (LCSA)*. Springer. 43-55.

Intézet (IEEP) kutatási jelentéseket tesznek közzé a fenntarthatóságról és az uniós jogról (<https://eeb.org/> és <https://ieep.eu/>).

Ezek alapján átfogó bibliometria készíthető, amely a tudományos publikációk száma, idézési száma és a folyóiratok hatástényezője mérésére szolgálnak. Egyfajta értékelést nyújt a tudományos kutatások eredményeiről, összehasonlítva az intézményeket és kutatókat a fenntarthatóság és a jog területén, a trendek elemzése betekintést ad a kutatási területek népszerűségébe és a tudományos kommunikáció mintáiba. Egyik eszköze lehet a Bibliometrix, a VOSviewer vagy a CitNetExplorer, CiteSpace szoftverek használata. Ha bibliometria mutatókat szeretnénk kiszámítani, akkor a Bibliometrix;²³⁷ ha bibliometria hálózatokat kívánunk vizualizálni, akkor a VOSviewer vagy a CitNetExplorer;²³⁸ a dinamikus bibliometria hálózatokra, azok animálására pedig a CitNetExplorer ajánlott.

Fontos megjegyezni, hogy a szakirodalom kutatása, a szakirodalom elemzése, a WoS és a Bibliometrix csak eszközök, önmagukban nem elegendőek a fenntarthatósággal és a joggal kapcsolatos kutatások elvégzéséhez. A bibliometria mutatók nem tükrözik a kutatás minőségét, és nem használhatók egyedül az egyéni kutatók vagy intézmények értékelésére. Kombinálni kell őket más kutatási módszerekkel, mint például interjúkkal, felmérésekkel és esettanulmányokkal.

4. Igazságosságon alapuló megközelítések

További fontos szempont az igazságosság, a méltányosság és a generációk közötti egyenlőség etikai alapelveinek figyelembe vétele a fenntartható fejlődést célzó jogi döntéshozatalban (ún. *justice-based approaches*). Ilyenek például a környezetvédelmi (alap)jogok és a szennyező fizet alapelv. A nemzedékek közötti méltányossági megközelítés pedig biztosítja, hogy a jelenlegi döntések és cselekvések ne veszélyeztessék a jövő generációinak azon képességét, hogy kielégítsék saját szükségleteiket. Ehhez figyelembe kell venni a törvények és politikák fenntarthatóságra gyakorolt hosszú távú hatásait. A nyilvánosság részvétele magában foglalja az érdekelt felek, köztük a polgárok, vállalkozások és nem kormányzati szervezetek bevonását a környezetvédelmi törvények és politikák kidolgozásába és végrehajtásába.

2. sz. táblázat: A környezetvédelmi (alap)jogok

Jog	Tartalom
Az egészséges környezethez való jogok	
Egészséges környezethez való jog	Az embereknek joguk van olyan környezetben élni, amely nem károsítja az egészségüket és jólétüket.
Igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés joga	Az embereknek joguk van jogorvoslati lehetőségekhez jutni, ha úgy érzik, hogy környezetvédelmi jogaik sérültek.
Környezeti károk megelőzésének és helyreállításának joga	Az embereknek joguk van arra, hogy a környezetet érintő károkat megelőzzék, illetve ha károk történtek, azokat helyreállítsák (figyelemmel a szennyező fizet alapelvre).
Környezeti igazságosság	Az embereknek joguk van arra, hogy ne legyenek aránytalanul kitéve a környezeti károknak, különösen a hátrányos helyzetű közösségek esetében.

²³⁷ ARRUDA, Humberto et al. (2022): VOSviewer and Bibliometrix. *Journal of the Medical Library Association: JMLA*, Vol. 110. No. 3. 392-395. 392. <https://doi.org/10.5195%2Fjmla.2022.1434>

²³⁸ VAN ECK, Nees Jan – WALTMAN, Ludo (2017): Citation-based clustering of publications using CitNetExplorer and VOSviewer. *Scientometrics*, Vol. 111. 1053-1070. <http://doi.org/10.1007/s11192-017-2300-7>

Természeti erőforrásokhoz való igazságos hozzáférés joga	Az embereknek joguk van a természeti erőforrások igazságos és fenntartható használatához.
Éghajlati igazságosság	Az embereknek joguk van olyan politikákhoz és intézkedésekhez, amelyek kezelik az éghajlatváltozás hatásait, különösen a legsebezhetőbb közösségek számára.
Az információhoz való jogok és részvétel	
Információhoz való hozzáférés joga	Az emberek joguk van hozzáférni a környezeti információkhoz, beleértve a szennyezésről, a környezet állapotáról és a környezetvédelmi politikákról szóló adatokat.
Nyilvános részvétel joga	Az emberek joguk van részt venni a környezetvédelmi döntéshozatalban, például a helyi és nemzeti szintű környezetvédelmi tervek és politikák kidolgozásában és végrehajtásában.
Környezeti neveléshez való jog	Az embereknek joguk van ahhoz, hogy információt és oktatást kapjanak a környezeti kérdésekről és a fenntartható gyakorlatokról.
Békés gyülekezés és egyesülés joga környezetvédelmi ügyekben	Az embereknek joguk van békésen gyülekezni és egyesületeket létrehozni a környezetvédelmi ügyek előmozdítása érdekében.
A jövő generációk és fenntarthatóság jogai	
A jövő generációk érdekeinek védelme	Joga van a jelen generációnak és a kormányoknak a jövő generációk érdekében cselekedni, hogy biztosítsák számukra is a tiszta és egészséges környezetet.
Fenntartható fejlődéshez való jog	Az embereknek joguk van olyan fejlődéshez, amely kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk képességét saját szükségleteik kielégítésére.
Technológiai és innovációs jogok	
Környezetbarát technológiákhoz való hozzáférés joga	Az embereknek joguk van hozzáférni olyan technológiákhoz, amelyek elősegítik a környezet védelmét és a fenntartható életmódot.

Forrás: a szerző saját szerkesztése.

A környezeti igazságosság egyik alapidokumentuma az ENSZ keretében 1992-ben elfogadott Riói egyezmény vagy teljes címén „A biológiai sokféleségről szóló egyezmény”.²³⁹ Ez a nyilatkozat elismeri a fejlődéshez való jogot, amely kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációinak lehetőségét saját szükségleteik kielégítésére. A nemzedékek közötti egyenlőség elve a fenntarthatóság jogi fejlődésének irányadó kereteként szolgál. Az egyezmény követendő célja a biológiai sokféleség megőrzése, komponenseinek fenntartható használata, a genetikai erőforrások hasznosításából származó előnyök igazságos és méltányos elosztása, beleértve a genetikai erőforrásokhoz való megfelelő hozzáférhetőséget, a vonatkozó technológiák megfelelő átadását – az ezen erőforrásokkal és technológiákkal

²³⁹ UN Convention on Biological Diversity. Elérhető:

https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (A letöltés dátuma: 2024.06.30.); 1995. évi LXXXI. törvény a Biológiai Sokféleség Egyezmény kihirdetéséről.

kapcsolatos minden jog figyelembevételével – és a megfelelő pénzeszközök biztosítását (1. Cikkely). Minden Szerződő Fél megtesz minden gyakorlatilag lehetséges intézkedést a többi Szerződő Fél, különösen a fejlődő országok számára – igazságos és méltányos alapon – az utóbbi Szerződő Felek által biztosított genetikai erőforrásokon alapuló biotechnológiákból származó eredményekhez és hasznokhoz való hozzáférhetőség prioritásának támogatására és elősegítésére. Ez a hozzáférés kölcsönösen elfogadott feltételek szerint történik (19. Cikkely).

Nigériában az ogoni nép a környezeti igazságosságért küzdött a földjük olajszenyezése miatt. A szennyező fizet elven alapuló jogi eseteket alkalmaztak az olajtársaságok felelősségre vonására a környezeti károkért. Az ogoni emberek területén 1956-ban a Royal Dutch/Shell vállalat olajat fedezett fel a Niger-deltában, ami jelentős környezeti károkat okozott a kiömlések miatt. 1976 és 1991 között 2976 kiömlés történt, ami a Shell globális kiömlésének 40%-át tette ki.²⁴⁰ 1990-ben Ken Saro-Wiwa vezette az Ogoni Nép Túlélésének Mozgalmát (*Movement for the Survival of the Ogoni People*, MOSOP), hogy autonómiát és erőforrás-ellenőrzést keressen, de a mozgalom meggyengült Saro-Wiwa és más vezetők 1994-es kivégzése után.²⁴¹ Az 1993-as tiltakozások erőszakos razziákhoz vezettek, a rendőrség 2000 embert megölt és 80 000 ogoni embert kitelepített. Egy 2011-es ENSZ-jelentés súlyos szennyeződést állapított meg Ogoni-földön, a talaj és a talajvíz szénhidrogénekkel szennyezett. Az UNEP 30 éves rehabilitációs időszakot becsült 1 milliárd dolláros kezdeti finanszírozási igény mellett. 2012-ben Nigéria elindította a szénhidrogén-szennyezés helyreállítására irányuló projektet, egy próbaprojekt pedig sikeresen helyreállította a Bodo Creek-i mangrovákat, javítva a talaj- és vízminőséget.

A Riói egyezményben és az ENSZ SDG-ben is találunk a társadalmi igazságosságra utalást (lásd 1. és 2. a Szegénység és az Éhezés felszámolása, 5. Nemek közötti egyelőség, 17. Béke, igazság és erős intézmények), illetve a nemzedékek közötti méltányosságra, egyenlőségre utaló megközelítést. Ehhez hasonló a 2019-ben bejelentett és 2020-ban elfogadott Európai Zöld Megállapodás (*European Green Deal*), az Európai Bizottság által kidolgozott szakpolitikai kezdeményezések sorozata, amelynek átfogó célja, hogy az Európai Unió 2050-re klímasemlegessé váljon. A terv keretében felülvizsgálják a meglévő törvényeket azok klímavédelmi érdemei alapján, és új jogszabályokat vezetnek be a körforgásos gazdaság, az épületfelújítás, a biodiverzitás, a mezőgazdaság és az innováció területén.²⁴² A javaslatcsomag célja, hogy olyan koherens és kiegyensúlyozott keretet biztosítson az EU éghajlat-politikai célkitűzéseinek eléréséhez, amely: (i) igazságos és társadalmilag méltányos átállást biztosít; (ii) fenntartja és megerősíti az innovációt és az uniós ipar versenyképességét, miközben egyenlő versenyfeltételeket teremt a harmadik országok gazdasági szereplőivel szemben; (iii) támogatja az EU vezető szerepét az éghajlatváltozás elleni globális küzdelemben.²⁴³

5. Jogi elemzés

²⁴⁰ PATERSON, Thomas (2023): *Unmasking Ecological Warfare – Shell-BP, Nigeria, and the Movement for the Survival of the Ogoni People*. Elérhető: https://scholarworks.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1154&context=history_theses (A letöltés dátuma: 2024.06.30.); ADAMU, Ibrahim Ghide et al. (2020): Crisis in Nigeria's Niger Delta: Exploring the Cause and Effect on Ogoni People. *Indiana Journal of Humanities and Social Sciences*, Vol. 1. No. 2. 48-60. [https://indianapublications.com/articles/IJHSS_1\(2\)_48-60_5ff035feeced97.50978251.pdf](https://indianapublications.com/articles/IJHSS_1(2)_48-60_5ff035feeced97.50978251.pdf); NAAEN, Ben (1995): Oil-producing minorities and the restructuring of Nigerian federalism: The case of the Ogoni people. *Journal of Commonwealth & Comparative Politics*, Vol. 33. No. 1. 46-78. <https://doi.org/10.1080/14662049508447695>

²⁴¹ ZHONG, Juan (2023): Homecoming, Trauma, and Identity in Noo Saro-Wiwa's Looking for Transwonderland: Travels in Nigeria. *English Studies*, Vol. 104. No. 1. 154-172. <https://doi.org/10.1080/0013838X.2022.2141480>

²⁴² Lásd ehhez: BOROS Anita (2020): A körforgásos és fenntartható gazdaság – lehetőségek és értékek, In Kovács Éva Margit (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Imre Miklós tiszteletére*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó. 97-104.

²⁴³ <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/green-deal/> (A letöltés dátuma: 2024.06.30.)

Már a címben és kiindulásként is megfogalmazódott a szabályozás hangsúlyossága, ezért a jogi szövegek kritikai elemzése vizsgálja/bírálja a hagyományos és újabb normatív kereteket, rávilágítva arra, hogy ezek hogyan tarthatják fenn a fenntarthatatlan gyakorlatokat, hogyan ösztönözhetik az alternatív jogi eszközök feltárását, adaptálását. Például az európai klímarendelet (*European climate law regulation*) uniós jogi kötelezettséggé alakítja a klímasemlegesség 2050-re való elérésével kapcsolatos politikai törekvést.²⁴⁴ A rendelet elfogadásával az EU és tagállamai kötelezettséget vállaltak arra, hogy az 1990-es szinthez képest 2030-ig legalább 55%-kal csökkentik az EU nettó üvegházhatásúgáz-kibocsátását (Fit for 55). A célkitűzés kötelező jogi erővel bír, és a Bizottság által végzett hatásvizsgálaton alapul. Ugyancsak itt említhető a korábban elfogadott a madárvédelmi irányelv²⁴⁵ és az élőhelyvédelmi irányelv.²⁴⁶

5.1. Doktrinális vagy dogmatikai módszer

A doktrinális vagy dogmatikai, jogirodalmi kutatás mint módszer magába foglalja a meglévő jogforrások, például törvények, rendeletek és bírósági határozatok szisztematikus vizsgálatát annak megértése érdekében, hogy a jog jelenleg hogyan kezeli a fenntarthatósági kérdéseket. Ennek klasszikus típusai a 19. század közepén, Savigny által kidolgozott négy egymástól elhatárolt, de rendszerbe foglalt értelmezési (*interpretatio*, hermeneutika) metódusok: a nyelvtani, a logikai, a rendszertani és a történeti értelmezés.²⁴⁷ A négyes jogértelmezési kánon nem egymástól független utakat jelöl, hanem az értelmezés egymásra épülő lépcsőfokait jelentik.²⁴⁸ A század második felében ehhez járul Jhering teleologikus értelmezése, amely a norma objektív célján, társadalmi rendeltetésén alapuló jelentését tárja fel.²⁴⁹ A Kelsen-féle normalépcsőből, a jogforrási hierarchiából, az alapszabály (*Grundnorm*) koncepciójából pedig levezethető az alkotmánykonform értelmezés is.²⁵⁰

Egy doktrinális kutatási projekt elemezheti a közelmúltban hozott bírósági vagy hatósági döntéseket a nagy infrastrukturális beruházások környezeti hatásvizsgálatáról. Az EU és a nemzeti jogalkotás is hatásvizsgálatot ír elő olyan új szabályozások esetében, amelyeknek jelentős környezeti hatásai lehetnek.²⁵¹ Ez biztosítja, hogy a lehetséges környezeti problémákat a rendelet végrehajtása előtt azonosítsák és kezeljék. Ilyen elemzés azt vizsgálja, hogy a

²⁴⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2021/1119 rendelete (2021. június 30.) a klímasemlegesség elérését célzó keret létrehozásáról és a 401/2009/EK rendelet, valamint az (EU) 2018/1999 rendelet módosításáról (európai klímarendelet).

²⁴⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 2009/147/EK irányelve (2009. november 30.) a vadon élő madarak védelméről.

²⁴⁶ A Tanács 92/43/EGK Irányelve (1992. május 21.) a természetes élőhelyek, valamint a vadon élő állatok és növények védelméről.

²⁴⁷ SAVIGNY, Friedrich Carl von (1840): *System des heutigen Römischen Rechts*. I. Veit, Berlin. 213–214.: „So müssen wir in ihr Vier Elemente unterscheiden: ein grammatisches, logisches, historisches und systematisches.”

²⁴⁸ TÓTH J. Zoltán (2009): Jogértelmezési módszerek a bírói gyakorlatban. *Jogelméleti Szemle*, 10. évf. 4. sz.; TÓTH J. Zoltán (2012): A jogértelmezéshez használt módszerek a mai magyar felsőbírósági gyakorlatban. *Magyar Jog*, 59. évf. 4. sz. 193–208; TÓTH J. Zoltán (2012): A pozitív jogi normák bírói értelmezésének módszertana. *Jogtudományi Közlöny*, 67. évf. 3. sz. 93–109.

²⁴⁹ JHERING, Rudolph von (1877): *Der Zweck im Recht*. I. Leipzig, Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel. XVI. 557. XIII. és 426.

²⁵⁰ KELSEN, Hans (1934): *Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik*. Studienausgabe der 1. Auflage. Hrsg. v. Matthias Jestaedt; MCLEOD, Ian (1999): Kelsen's Hierarchy of Norms, In *Legal Theory*. Macmillan Law Masters. Palgrave; BINDREITER, Uta (2002): *Why Grundnorm? A Treatise on the Implications of Kelsen's Doctrine*. Springer Science & Business Media. 11; STEINER, Eva (2018): *French Law: A Comparative Approach*. Oxford University Press.

²⁵¹ Európai Bizottság: Hatásvizsgálatok. Elérhető: https://commission.europa.eu/law/law-making-process/planning-and-proposing-law/impact-assessments_hu (A letöltés dátuma: 2024.06.30.); 12/2016. (IV. 29.) MvM rendelet az előzetes és utólagos hatásvizsgálatról.

bíróságok miként értelmezik a környezeti értékelésekre vonatkozó jogi követelményeket és ezek hatását a projektfejlesztésre. Szintén használható ez a módszer a közbizalom alapú környezetvédelmi jogbani fejlődésének elemzésére is.²⁵² A módszerek a fenntarthatósági alapú jogrendszeren belüli megvalósításához használt konkrét eszközökre és technikákra vonatkoznak, amely lehet egy jól bevált jogszabály (környezetvédelmi törvény), szabályozási hatásvizsgálat, piaci alapú eszközök (környezetszennyezési adók, a kibocsátáskereskedelmi rendszerek – EU ETS és a megújuló energia támogatásai), parancs- és irányítási szabályozás (levegő- és vízminőségi előírások, a veszélyes anyagok használatára vonatkozó korlátozások) vagy az általános és közvetlen társadalmi részvétel a jogalkotásban.²⁵³

A nemzeti jogtárak mellett az Európai Unió jogi és szakpolitikai dokumentumai, jogesetek a következő fórumokon érhető el:

- EUR-Lex: az Európai Unió jogának hivatalos weboldala hozzáférést biztosít az összes uniós szerződéshez, rendelethez, irányelvhez és egyéb jogi dokumentumhoz (<https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/2088/oj>);
- az Európai Bizottság környezetvédelmi weboldala: információkat nyújt az EU környezetvédelmi politikájáról, jogszabályairól és stratégiáiról (https://environment.ec.europa.eu/index_en);
- az Európai Parlament Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszerbiztonsági Bizottsága (ENVI): jelentéseket, tanulmányokat és híreket kínál az EU környezetvédelmi jogszabályairól
 - (<https://www.europarl.europa.eu/committees/en/envi/home/highlights>);
- az Európai Bizottság környezetvédelmi politikával foglalkozó weboldala (<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/71/environment-policy-general-principles-and-basic-framework> és https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/actions-topic/environment_hu);
- az Európai Parlament Környezetvédelmi, Közegészségügyi és Élelmiszer-biztonsági Bizottságának honlapja (<https://www.europarl.europa.eu/committees/en/envi/home/highlights>);
- az Európai Unió Bírósága (EUB): környezetjoggal és fenntarthatósággal kapcsolatos mérőföldkönek számító ügyek keresése (https://curia.europa.eu/jcms/jcms/j_6/en/ – Ítéletek rovat).

A korpusznyelvészet (*corpus linguistics*)²⁵⁴ az elmúlt évtizedben egyre elterjedtebb módszerré vált a jogi és alkotmányos értelmezés esetében, elsősorban az Egyesült Államokban.²⁵⁵ Legitimitása abból fakad, hogy a bíróságok rendszeresen kijelentik, hogy a törvényi kifejezéseket, ha jogilag nem határozták meg, hétköznapi jelentésük szerint kell értelmezni. A bírák a nyelvészeti közösség segítségével válaszoltak erre a kihívásra azáltal, hogy korpuszokat használnak annak meghatározására, mely jelentések számítanak

²⁵² LAZARUS, Richard J. (2023): *The making of environmental law*. University of Chicago Press; BLUMM, Michael C. – WOOD, Mary C. (2021): *The public trust doctrine in environmental and natural resources law*. Carolina Academic Press.

²⁵³ VÉRTESY László (2016): The public participation in the drafting of legislation in Hungary. *International Public Administration Review*, Vol. 14. No. 4. 115-135. <http://doi.org/10.17573/ipar.2016.4.06>

²⁵⁴ Tom McArthur meghatározásában a korpusz és a korpusznyelvészet: „A nyelvészetben és lexikográfiában az általában elektronikus adatbázisként tárolt, egy adott nyelvre többé-kevésbé reprezentatívnak tekinthető írott szövegek, szóbeli közlések vagy egyéb minták gyűjteménye. Jelenleg a számítógépes korpusz több millió szót tárolhat, amelyek tulajdonságait címkézéssel (...), valamint konkordancia programok segítségével elemezhetik. A korpusznyelvészet az adatok ilyen korpuszban való tanulmányozását végzi.” SZIRMAI Mónika (2006): *Bevezetés a korpusznyelvészetbe*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 18.; MCARTHUR, Tom – LAM-MCARTHUR, Jacqueline – FONTAINE, Lise (eds.) (2018): *Oxford companion to the English language*. Oxford University Press.

²⁵⁵ SOLAN, Lawrence M. (2020): Corpus linguistics as a method of legal interpretation: Some progress, some questions. *International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique*, Vol. 33. No. 2. 283-298. <https://doi.org/10.1007/s11196-020-09707-8>

hétköznapiak. A jogi elemzők azonban még nem határozták meg pontosan, mi teszi az egyik jelentést hétköznapivá, míg egy másikat nem. Továbbá míg a korpusznyelvészeti elemzést végző nyelvészek általában hangsúlyozzák a kontextus fontosságát, a jogi alkalmazás különösen kontextusmentes, összhangban azokkal a jogi filozófiákkal, amelyek elutasítják a törvény céljára és az azt elfogadó jogalkotó szándékára való hivatkozást.²⁵⁶ Ez a lépés politikai dimenziót ad a korpusz elemzésének mint a jogi értelmezés eszközének.

A – szakirodalmi szövegek mellett – a jogszabályokból alkotott ún. corpusok alkalmasak a szövegbányászatra (*text mining*). A szövegbányászat (i) segít azonosítani a fontos információkat, mint például a kulcsszavakat, a kulcstémákat, a trendeket és az összefüggéseket a szöveges adatokban; (ii) lehetővé teszi nagy mennyiségű szöveges adat automatikus feldolgozását és elemzését, amit emberi erővel lehetetlen lenne ilyen gyorsan és hatékonyan elvégezni; (iii) segít új tudományos felfedezésekhez és innovatív megoldásokhoz vezetni különböző területeken.²⁵⁷ Leggyakoribb technikái közé tartozik a szövegelemzés (szavak, mondatok és dokumentumok szerkezete), információkinyerés (konkrét entitások, mint például emberek, helyek, szervezetek és események azonosítása), témamodellezés (témaazonosítás), klaszterezés (a hasonló dokumentumok, témák csoportjainak azonosítása).²⁵⁸

5.2. Jogösszehasonlítás

Az összehasonlító jog, ahogy nevében is szerepel, összehasonlítja a különböző joghatóságok jogintézményeit, hogy azonosítsa a bevált gyakorlatokat és a potenciális gyengeségeket a fenntarthatósági kihívások kezelésében. Így például vizsgálhatók a vállalati környezetvédelmi felelősséggel kapcsolatos nemzeti jogszabályok, szabályozási módok a különböző országokban. Az elektronikai hulladékok kiterjesztett gyártói felelősségére (*extended producer responsibility*, EPR) vonatkozó nemzeti szabályozások elemzése során azonosítható a különböző megközelítések hatékonysága az újrahasznosítás előmozdítása és az elektronikai hulladék keletkezésének csökkentése terén.²⁵⁹

5.3. Empirikus jogi kutatások

Az empirikus jogi kutatások tudományterülete felöleli egyrészt a jogi témákra vonatkozó empirikus társadalomtudományi kutatásokat, másrészt a jogász-jogtudományi gondolkodásban az empirikus módszerek és eredmények felhasználását.²⁶⁰ Az elméleti

²⁵⁶ GOLDFARB, Neal (2021): The use of corpus linguistics in legal interpretation. *Annual Review of Linguistics*, Vol. 7. 473-491. <https://doi.org/10.1146/annurev-linguistics-050520-093942>

²⁵⁷ GENG, Baiyang (2022): Legal text mining and analysis based on artificial intelligence. *International Journal on Artificial Intelligence Tools*, Vol. 31. No. 4. 2240006. <https://doi.org/10.1142/S0218213022400061>; ALCÁNTARA FRANCIA, Olga Alejandra et al. (2022): Survey of text mining techniques applied to judicial decisions prediction. *Applied Sciences*, Vol. 12. No. 20. 10200. <https://doi.org/10.3390/app122010200>; HILDEBRANDT, Mireille (2012): The meaning and the mining of legal texts, In Berry, David M. (ed.): *Understanding Digital Humanities*. London, Palgrave Macmillan UK, 2012. 145-160; magyar vonatkozásban: SEBŐK Miklós – RING Orsolya – MÁTÉ Ákos (2021): *Szövegbányászat és mesterséges intelligencia R-ben*. Budapest, Typotex Kiadó.

²⁵⁸ Az irodomelemzésnél még használatos szentimentális elemzés a szöveg érzelmi tónusának azonosítására irányul, hogy megállapítsuk, pozitív, negatív vagy semleges a hangnem; ez azonban a szakirodalomban nem releváns.

²⁵⁹ FAVOT, Marinella et al. (2022): Regulation and competition in the extended producer responsibility models: Results in the WEEE sector in Europe. *Waste Management*, Vol. 145. 60-71. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2022.04.027>; TUMU, Khairun et al. (2023): Global plastic waste recycling and extended producer responsibility laws. *Journal of Environmental Management*, Vol. 348. 119242. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.119242>

²⁶⁰ CSERNE Péter (2015): *Közgazdaságtan és jogfilozófia. Rendszertelen áttekintés a jog gazdasági elemzésének elméleti és módszertani alapjairól*. Budapest, Gondolat.

paradigmák között szerepel a statisztikai megközelítés, jogi szövegek Big Data elemzése, formális logikai módszerek, játékelmélet, közösségi döntések elmélete, a jog gazdasági elemzése, intézményi elemzés, a jog szociológiai kutatása és kritikai elméletek. A módszertani megoldások kvantitatív és kvalitatív módszereket is tartalmaznak. Kvantitatív módszerek közé tartozik a kísérleti módszer, kérdőíves kérdezés, leíró statisztikai módszerek, statisztikai elemzések, hálózatkutatás, valamint a kvantitatív szövegelemzés és szövegbányászat. Kvalitatív módszerek az interjú, fókuszcsoporthoz tartozó kutatás, jogi etnográfia, kvalitatív esettanulmányok, diskurzus-elemzés és levéltári kutatás. Az alkalmazási területek közé tartozik a jogállamiság mérése indexek segítségével, jogi döntések minőségének értékelése, jogszabályok hatásvizsgálata, igazságügyi statisztika és kriminológiai büntetési hatáskutatások. Az empirikus jogi kutatások széles körű módszereket és elméleteket alkalmaznak, hozzájárulva a jogtudomány fejlődéséhez és a jogi gyakorlat jobb megértéséhez.²⁶¹

5.4. Kritikai jogelmélet

A kritikai jogelmélet (*critical legal studies*, CLS) bírálja a hagyományos jogi kereteket, rávilágítva arra, hogy ezek hogyan tarthatják fenn a fenntarthatatlan gyakorlatokat és a hatalmi egyensúlytalanságokat. Ösztönzi a meglévő törvények kritikai vizsgálatát és jelesül a fenntarthatóság alternatív jogi eszközeinek feltárását. Szűk értelemben az 1960–70-es évek baloldali mozgalmaiból, így a fekete polgárjogi mozgalomból és a vietnámi háború elleni tiltakozásból nőtt ki az Egyesült Államokban, és az akkori domináns (jogi) felfogást (is), a liberális ortodoxiát támadta.²⁶² A tág értelemben vett kritikai jogelméletek tulajdonképpen felfoghatók úgy, mint a kritikai társadalomelméletek jogelméleti kivetülései.²⁶³ Ilyen lehet a nemzetközi, piaci alapú környezetvédelmi szabályozás kritikája, amely azzal érvel, hogy a kizárólag a piaci mechanizmusokra, például a kibocsátás-kereskedelmi rendszerekre való támaszkodás hátrányos helyzetbe hozhatja a közösségeket, és nem tudja kezelni a környezetromlás kiváltó okait.²⁶⁴ Hasonló ehhez a vállalatok személyisége, a vállalati személyiség körüli vita, ugyanis ha a vállalatoknak ugyanazokat a törvényes jogokat biztosítják, mint az embereknek, ez alááshatja a környezetvédelmi előírásokat és az elszámoltathatóságot.²⁶⁵

A kritikai jogelméleten belül a kritikai környezetjog (*critical environmental law*) azt állítja, hogy a hagyományos emberközpontú értékekre összpontosító megközelítés és a piaci alapú megoldások, valamint a környezetvédelmi jogi keretek nem elegendőek az antropocén²⁶⁶

²⁶¹ Lásd bővebben JAKAB András – Sebők Miklós (szerk.) (2020): *Empirikus jogi kutatások. Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek*. Budapest, Osiris – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

²⁶² STEWART, James Gilchrist (2020): Demystifying CLS: A Critical Legal Studies Family Tree. *Adelaide Law Review*, Vol. 41. No. 1. 121–148. https://law.adelaide.edu.au/ua/media/1506/Demystifying%20CLS_A%20Critical%20Legal%20Studies%20Family%20Tree.pdf; HUNT, Alan (1986): The Theory of Critical Legal Studies. *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol. 6, No. 1.

²⁶³ KISS Valéria (2023): *Kritikai jogelméletek*, In JAKAB András et al. (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (Jogbölcsület rovat, rovatszerkesztő: Szabó Miklós – Jakab András) Elérhető: <http://ijoten.hu/szocikk/kritikai-jogelméletek> (A letöltés dátuma: 2024.06.30.).

²⁶⁴ SANDS, Philippe (2023): Environmental protection in the twenty-first century: sustainable development and international law, In VIG, Norman J. – AXELROD, Regina S. (eds.): *The global environment*. London, Routledge. 116–137.

²⁶⁵ WINKLER, Adam (2018): *We the corporations: How American businesses won their civil rights*. Liveright Publishing; VINCENT, Andrew (2022): *Can groups be persons? Group Rights*. Routledge. 215–243. AHAMED, Hannah Saleh Ali (2021): Empowering Nature: Evaluating Corporate Personhood. *Sustinere – The University of Toronto's Journal of Sustainable Development*, Vol. 1. No. 1. 145–156.

²⁶⁶ Az antropocén egy olyan földtörténeti korszakjelölés, amelynek kezdetét az emberi tevékenység a Föld ökoszisztémáira gyakorolt jelentős és globális hatása határozná meg. Kritikája, hogy egy monolit egységként kezeli az emberiséget, és nem fordít figyelmet arra, hogy ezen belül milyen társadalmi rétegek és folyamatok

környezeti kihívásainak kezelésére, mert ezek a megközelítések nem tudták megakadályozni a környezetpusztítást, és új jogi keretekre van szükség a környezet önmagáért való védelméhez.²⁶⁷ Legfőbb témái a következők: a természet belső értéke (a környezetet nemcsak az emberek javára kell védeni, hanem a saját értéke miatt is), a természet joga, az igazságosság és méltányosság,²⁶⁸ valamint az óvatossági elv (*precautionary principle*), amely szerint, hogy ha súlyos vagy visszafordíthatatlan környezeti károsodás veszélye áll fenn, a tudományos bizonytalanság nem használható fel a környezeti károkat megelőző intézkedések elhalasztására.²⁶⁹

6. Következtetések

A fenntarthatóság és a jog területe dinamikus, új módszertanok és kutatási módszerek folyamatos feltárását igényli. A jogi elemzés társadalomtudományi megközelítésekkel való kombinálása és a tudományos adatok integrálása megerősíti a hatékony jogi keretek bizonyítékainak alapját. A transzdiszciplináris megközelítés elősegíti az innovációt és az együttműködést, és a jog fejlődését egy fenntarthatóbb jövő felé tereli. Három fő nagyobb módszertani szemlélet azonosítható, amelyek kiegészítik egymást.

A rendszerszemléletű gondolkodás a világ összetettségét kívánja megérteni, a dolgokat egészként és kapcsolataikban vizsgálva. A társadalomtudományi módszerek közé tartoznak a kvantitatív és kvalitatív módszerek. Az esettanulmányok konkrét környezeti, gazdasági folyamatok és jogi esetek alapos vizsgálatával mérik a fenntarthatósági célok hatékonyságát. Felmérések és interjúk révén kvantitatív és kvalitatív adatokat gyűjtenek az érdekelt felektől, hogy megértsék a fenntarthatóság jogi kereteivel kapcsolatos nézőpontjaikat. Az interdiszciplináris módszerek közé tartozik az életciklus-gondolkodás (LCT), amely egy termék, szolgáltatás vagy folyamat környezeti, társadalmi és gazdasági hatásait vizsgálja teljes életciklusa során. Az LCT kulcselemei az életciklus-értékelés (LCA), az életciklus-költségvetés (LCC) és a társadalmi életciklus-értékelés (S-LCA). A költség-haszon elemzés (CBA) a fenntarthatóság érdekében javasolt jogi beavatkozások gazdasági költségeit és hasznait méri. A szakirodalom-kutatás és -elemzés a tudományos publikációk átfogó áttekintését jelenti bibliometriai elemzéssel mérve a publikációk számát, idézési számát és folyóiratok hatástényezőjét.

Az igazságosság, méltányosság és a generációk közötti egyenlőség etikai alapelvei fontos szerepet játszanak a fenntartható fejlődést célzó jogi döntéshozatalban. Ide tartoznak például a környezetvédelmi alapjogok (egészséges környezethez való jogok, információhoz való jogok és részvétel, jövő generációk és fenntarthatóság jogai, technológiai és innovációs jogok) és a szennyező fizet elve. A nemzedékek közötti méltányosság biztosítja, hogy a jelenlegi döntések ne veszélyeztessék a jövő generációk képességét saját szükségleteik kielégítésére.

A jogi elemzésen belül a doktrinális kutatás magában foglalja a meglévő jogforrások, mint például törvények, rendeletek és bírósági határozatok szisztematikus vizsgálatát, hogy

alakítják a föld ökoszisztémáját. DE LUCIA, Vito (2017): Critical environmental law and the double register of the Anthropocene: A biopolitical reading, In KOTZÉ, Louis J. (ed.): *Environmental law and governance for the Anthropocene*. Oxford, Hart Publishing. 97-116; DE LUCIA, Vito (2023): Anthropocentrism and International Environmental Law, In CHAPAUX, Vincent et al. (ed.): *The Routledge Handbook of International Law and Anthropocentrism*. London, Routledge. 84-101.

²⁶⁷ PHILIPPOPOULOS-MIHALOPOULOS, Andreas (2011): Towards a critical environmental law, In PHILIPPOPOULOS-MIHALOPOULOS, Andreas (ed.): *Law and Ecology*. London, Routledge. 18-38.

²⁶⁸ PELLOW, David Naguib (2017): *What is critical environmental justice?* John Wiley & Sons.

²⁶⁹ WIERSEMA, Annecoos (2022): The precautionary principle in environmental governance, In FISHER, Douglas (ed.): *Research Handbook on fundamental concepts of environmental law*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing. 361-380. <https://doi.org/10.4337/9781839108327.00024>

megértsük, hogyan kezelik a jogi rendszerek a fenntarthatósági kérdéseket. Ez a nyelvtani, logikai, rendszertani és történeti, továbbá a teleologikus és az alkotmánykonform értelmezéseket jelenti. Ide sorolható még a jogtudományban is újabban használt szövegbányászat és korpusznyelvészet is. Az összehasonlító jog a különböző joghatóságok jogintézményeit vizsgálja, hogy azonosítsa a bevált gyakorlatokat és a potenciális gyengeségeket a fenntarthatósági kihívások kezelésében. A kritikai jogelmélet (CLS) és azon belül a kritikai környezetjog bírálja a hagyományos jogi kereteket, rámutatva azoknak a fenntarthatatlan gyakorlatokra és hatalmi egyensúlytalanságokra gyakorolt hatásaira.

A folyamat egyáltalán nem tekinthető lezártnak, ugyanis számos közelmúltbeli fejlemény rávilágít arra, hogy a fenntarthatóság és a jogi szabályozás is újabb és újabb kihívásokkal szembesül. A blokklánc használható az erőforrás-felhasználás, kibocsátási kvótakereskedés nyilvántartására és az ellátási láncok előmozdítására,²⁷⁰ de a jogi kereteknek alkalmazkodniuk kell az olyan lehetséges problémák megoldásához, mint az adatbiztonság és az irányítás. Ezenkívül az éghajlatváltozási események növekvő gyakorisága és intenzitása olyan jogi kereteket tesznek szükségessé, amelyek rugalmasak, és reagálnak a változó környezeti kihívásokra. Robusztus módszertanok és kutatási módszerek alkalmazásával a jogtudósok és a politikai döntéshozók biztosíthatják, hogy a jogi keretek hatékonyan kezeljék ezeket és a más felmerülő kihívásokat a fenntarthatóbb jövő felé vezető úton.

A cikk kiindulópontot ad a lehetséges módszertanok és módszerek kiválasztásához. A további kutatások olyan konkrét jogi területekre is kiterjedhetnek, mint az éghajlatváltozási jog, a környezeti hatásvizsgálat vagy a vállalati társadalmi felelősségvállalás. Ezek a területek számos ponton kapcsolódnak a közigazgatási joghoz (mint szakigazgatási területek), illetve igazgatásuk miatt az eljárásjoghoz is. Ezenkívül a feltörekvő technológiák, a fenntartható gyakorlatok előmozdításában termékeny talajt jelent a jövőbeli kutatások számára.

²⁷⁰ PARMENTOLA, Adele et al. (2022): Is blockchain able to enhance environmental sustainability? A systematic review and research agenda from the perspective of Sustainable Development Goals (SDGs). *Business Strategy and the Environment*, Vol. 31. No. 1. 194-217. <https://doi.org/10.1002/bse.2882>; STUIT, Andrea et al. (2022): Smart, commodified and encoded: Blockchain technology for environmental sustainability and nature conservation. *Conservation and Society*, Vol. 20. No. 1. 12-23. <https://www.jstor.org/stable/27100578>

Keje

ISSN 2677-1675